

Individuální konstrukce sociální reality aneb Jak přežít postmodernu

Michal Peliš

Sociální změny v moderní společnosti

Sociologická teorie pracuje od samého počátku s konceptem přerodu tradiční společnosti ve společnost moderní. V souvislosti s průmyslovou revolucí a revolucemi politickými dochází k podstatným změnám v rámci společenských struktur. Obvykle se hovoří o pádu tradičních institucí. Z mikrosociologického hlediska jde o problém, jak členům nějakého společenství zdůvodnit instituce, s nimiž přicházejí neustále do styku. Jedinec se v této době často vyvazuje ze známého a pro něj přehledného prostředí a setkává se s „cizinci“, kteří mají jinou sociální výbavu. Tito cizinci jsou vlastně stejní jako on, ale současně tak překvapivě jiní, vždyť mnohdy jednají tak neočekávaně! Vzájemná interakce s cizinci se tak omezuje na instrumentální přístup odpovídající všepronikajícímu tržnímu principu maximalizace zisku. Je třeba minimalizovat nesoulad v životních stylech. Výrazným důsledkem je i postupná změna hodnotové orientace členů západních společností.

Přijímané hodnoty jsou tradičně navázány na zdůvodnění náboženského charakteru. Takové zdůvodňování se odehrává v rámci poměrně malé a přehledné sociální skupiny (rodina, komunita, kmen). Tento způsob začlenění do společnosti klade důraz na *povinnost*, jak o ní hovoří Lipovetsky (1999). Život ve společnosti je vždy vázán na určitá pravidla. Tradiční společnost nezpochybňovala to, co se „musí“, tedy to, co je považováno za povinnost členů společnosti. Současně je celkem běžné, že každý porovnává to, co „musí“ s tím, co je obvyklé v jeho okolí. Jenže okolí členů moderní společnosti je postupně širší a širší, a tím se stává pro své členy méně přehledným. Hranice takového okolí se rozplývají. Moderní společnost narušuje výlučnost primárních skupin při legitimizování *povinnosti* a vstupuje do jedincova života s mnoha dalšími a často protichůdnými výklady toho, co se „musí“. Člověk se vymaňuje z vězení tradičních struktur a na vrchol všech hodnot se dostává *svoboda* jednotlivce. Moderní společnost by tak mohla být nazvána společností „obratu k člověku“. Jde o společnost otevřenou jak myšlenkově (střetávání kultur), tak materiálně (globalizovaný trh). K tomu se ještě vrátíme.

Změny ve společnosti tedy nemusí být posuzovány jen z hlediska makrosociologického, ale lze je pozorovat i na úrovni jednotlivých (individuálních) „filosofií“ přístupu ke světu. Oběma

pohledům je však společný rámec tvořený převažujícími hodnotami, ať už jde o hodnoty společenské nebo ryze individuální. Teprve interpretativní přístupy v sociologii dokázaly zapracovat do obecné teorie to, co bychom mohli nazvat *individuální konstrukcí sociální reality*. Individuální konstrukce sociální reality je komplexem představ o sociální skutečnosti, jež se nějak (přímo či nepřímo) jedince týká. Jde vlastně o osobní interpretaci sociálního okolí a vlastní pozice v něm. Makrosociologický pohled na společenské změny tak lze doplnit i sledováním významných a obecných změn v individuální konstrukci sociální reality.

Postmoderní společnost

Jako postmoderní společnost bývá označována (zatím) poslední fáze *modernity*, její časové vymezení zahrnuje přibližně úsek od poslední čtvrtiny 20. století až po současnost, viz (Keller 2004). Keller toto období charakterizuje jako ambivalentní, není totiž jasné, zda dojde k větší liberalizaci společnosti a její členové budou vystaveni další emancipaci, což se zdá být problematické hledisko zejména z pohledu současné politiky, nebo zda naroste riziko rozpadu sociálních institucí a sociální soudržnosti, jak jsme o tom právě hovořili a jak tomu bylo na počátku vzniku moderní společnosti (Keller 2004, s. 27).

Náš zájem se však orientuje především na individuální interpretace sociální reality. Již jsme řekli, že jednání člověka je jím samým i jeho okolím posuzováno v rámci společenských *hodnot a norem*. Společenský prostor je tvořen primárně *domácí kulturou*, tj. souborem institucí a rolí, které jsou pro jedince nezbytné k tomu, aby v tomto společenském prostoru přežil. Tradiční společnost poskytovala poměrně přehlednou domácí kulturu. Legitimizace společenských struktur a povinností jedince se přímo zrcadlila v domácí kultuře, kterou poskytovala široká rodina, obec či kmen. Domácí kultura tak působila přímočaře a neměla konkurenci v alternativních způsobech jednání. Jiný způsob jednání vždy znamenal cizorodý prvek, který byl minimálně považovaný za směšný či nevhodný. Setkávání s cizím a neobvyklým se ovšem odehrávalo zřídka. Individuální konstrukce sociální reality se dala poměrně snadno odhadnout ze struktury domácí kultury.

Moderní společnost otevřela dveře všemu cizímu. Aby bylo možné pohybovat se v moderním sociálním prostoru, znamenalo to konfrontovat vlastní konstrukce sociální reality s konstrukcemi jiných. Stálost tradičních domácích kultur vždy umožňovala udržet individuální konstrukce v téměř nezměněné podobě. Naproti tomu je modernita dobou, kdy se

jednotlivé konstrukce musí neustále porovnávat a upravovat. Trvalou a význačnou hodnotou modernity se stala *svoboda* jedince. Je to pravděpodobně nejdůležitější prvek moderní společnosti, který umožňuje svým členům přežít v moderním sociálním prostoru. Moderní západní společnosti se v dalším vývoji mění ve společnosti s řádem založeným na byrokratizaci. Každý jedinec je tak konfrontován s *formalizovaným způsobem života*, jemuž je také třeba se naučit. Přestože je jeho ovládnutí pro život v moderní společnosti nezbytné, neposkytuje jeho znalost žádnou „osobní filosofii“ takového způsobu života.

Důležitým znakem modernity je proces *globalizace*. Počátky tohoto procesu můžeme vidět již v době zámořských objevů s vyústěním v době rozmachu koloniálních mocností. Za vrchol globalizace však lze považovat až důsledky *informační revoluce*. V této fázi již nejde jen o to, že se jedinec s cizím setkává na každém kroku, ale navíc takovému setkávání nelze uniknout. Modernita sice narušila výlučnost domácí kultury, ale postmodernita ji nechává rozplynout v moři mnoha dalších kultur. Zcela se vytrácí jednoznačná a nezpochybnitelná identifikace s jasně vymezeným souborem rolí, věr a představ o světě. Každá představa o světě je poměřována z celoplanetárního hlediska. Pro tento stav používá Bauman termín *tekutá modernita* (Bauman 2008, s. 9). Postmoderní společnost můžeme skutečně chápat jako součást společnosti moderní, nemění se totiž tolik uznávané hodnoty, ale (pouze) dochází ke změnám ve významech těchto hodnot. Významy se stávají „tekutými“. Není už vůbec jasné, jak interpretovat slova jako „svoboda“, „spravedlnost“, „lidskost“ a další. Význam hodnot je obvykle dán rámcem toho, co jsme v textu označili jako *domácí kultura*. Přijetí nějakých jednoznačných významů v současnosti tak znamená přijmout, a hlavně uznat význačnost nějaké kultury, kterou bychom mohli prohlásit za svou domácí kulturu. Problém však tkví v tom, že společnost nám neumí poskytnout návod, která z nepřeberného množství kultur je ta „pravá“. Postmoderní společnost je, stejně jako tomu bylo u moderní společnosti, *otevřená jak myšlenkově, tak materiálně*.

Materiální otevřenost je dána koloběhem kapitálu a komodit a lze ji považovat za přímý důsledek generalizace trhu. „Cokoli se na světě stane, může mít na nás vliv.“ (Bauman 2008, s. 15–16) Myšlenková otevřenost je na první pohled méně markantní. Bauman k tomu říká: „Cokoli se na světě stane, může proniknout do našeho vědomí.“ Cizí osudy, osudy lidí, s nimiž nejsme nijak spjati, jsou nám stejně blízko jako náš soused z domu. Možná jsou dokonce blíže, protože my je prožíváme mnohem intenzivněji díky *mediálním obrazům*, které

nám tyto osudy zprostředkovávají. V konstrukcích sociální reality tak nad nejasnou domácí kulturou převažují vlivy všezahrnujícího trhu a změní mediálních obrazů.

Nový typ individualismu

Rozhodování jedince, ale i skupiny, je v postmoderní společnosti posuzováno nejen z lokálního hlediska (místní tradice, kultura), ale i přes mediální obrazy jiných tradic a kultur. Vtíravost a emocionální síla těchto obrazů je tak velká, že domácí kultura, pokud ještě má smysl o nějaké mluvit, ani nemůže mít tu sílu prosadit se jako rozhodující. Kulturní interpretace hodnot je však důležitá pro rozhodování, co je „špatným“ a co „dobrým“ činem. Moderní společnost tak vyprodukovala autonomního, svobodného jedince, jenž se naučil instrumentálně přežívat v byrokratizované společnosti, ale jehož rozhodování nemá pevnou oporu v přehledné tradici domácí kultury. Domácí kultura sice stavěla hranici všemu cizímu, současně však ospravedlňovala vlastní hodnoty a normy, a to bez ohledu na to, zda bychom je dnes považovali za dobré či špatné. Přerod moderní společnosti v postmoderní se vyznačuje vznikem flexibilního jedince, který je sice výborným teroristou, ale poměrně nevhodným úředníkem.

Modernita nás vystavuje trvalému setkávání s cizím, z něhož však nemáme žádný užitek pro rozhodování co a jak dělat. Navíc se tomuto setkávání nemůžeme vyhnout. Vliv neznámých druhých na náš život se zdá být bez jakékoli kontroly. Na jedné straně na nás působí vzdáleně, jako by ani nijak s naším životem nesouviseli. Na druhé straně nám nejsou zcela cizí, protože jsme se již prostřednictvím mediálních obrazů s něčím podobným setkali. Takový typ vlivu se snadno zamění za „osud“, s nímž nelze nic dělat (Bauman 2008, s. 19). Postmoderní společnost se v tomto od moderní nijak výrazně neliší. Odlišnost najdeme až v tom, že v současnosti se jedinec cítí těmito vlivy silně ohrožen. Předchozí fáze modernity alespoň poskytovaly „útěchu z pokroku“. *Pokrok* byl chápán jako směřování k lepšímu životu. Výrazným prvkem moderní společnosti byla vizualizace lepší budoucnosti. Tento projekt modernity však dokonale selhal. Příčin lze určitě najít více, ale poněkud paradoxní roli tu sehrála sama globalizace. Představy o budoucnosti produkované zejména západními společnostmi trvale narážely na obrazy světa, které vůbec s lepším životem nekorespondovaly. Pokrok tak zůstává jen nekončícím dynamickým procesem produkujícím stres u těch, kdo jsou pod neustálým tlakem, aby nezůstali pozadu (Bauman 2008, s. 19). Jen flexibilní jedinec je schopen alespoň dočasně čelit takovému tlaku. Není proto divu, že je

flexibilita požadována na většině současných pracovních pozicích. Flexibilita je však dalším paradoxem modernity. Přežití společnosti vymezené nějakým systémem hodnot a norem (tj. kulturou) je vázáno na přenos těchto idejí. Flexibilní jedinci se nenechávají spoutávat idejemi, ale maximálně mezi nimi tĕkají. A právě to je nevhodné i na pozici, která vyžaduje konformního specialistu – úředníka.

To vše přispívá k nejasné identitě postmoderního člověka. Nic mu neposkytuje představu o jeho pozici ve společnosti se současným zdůvodněním této pozice. Je odsouzen k hledání vlastní identity přehrabováním se v různých životních stylech, s nimiž se setkává. Pochopení těchto stylů života je však obvykle velmi povrchní. Lze si všimnout, že oblíbeným je právě způsob života, jenž má své pevné kořeny v cizí tradici. I když je jeho přijetí odsouzeno k povrchnosti, mnozí se po něm dychtivě vrhají, jako by to byl poslední záchranný člun.

Literatura

Bauman, Z.: *Globalizace*. Mladá fronta, 2000.

Bauman, Z.: *Úvahy o postmoderní době*. SLON, 2002.

Bauman, Z.: *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*. Academia, 2008.

Giddens, A.: *Důsledky modernity*. SLON, 2003.

Keller, J.: *Dějiny klasické sociologie*. SLON, 2004.

Lipovetsky, G.: *Soumrak povinnosti*. Prostor, 1999.